

Een kleine wetenschapsfilosofie van muzisch onderzoek *naar aanleiding van De kleine Johannes van Frederik van Eeden*

Michiel de Ronde

Lector Begeleidingskunde Hogeschool Rotterdam
ronma@hr.nl

Dit artikel is verschenen in *Waardenwerk*, jaargang 2019, nr. 76.

“Toen wendde Johannes langzaam het oog van Windekind's wenkende gestalte af en strekte de handen uit naar den ernstigen mensch. En met zijnen begeleider ging hij den killen nachtwind tegemoet, den zwaren weg naar de groote, duistere stad, waar de menschheid was en haar weedom...”

Inleiding

Het boek *De kleine Johannes* van Frederik van Eeden is voor velen bekend van de lijst van verplichte Nederlandse literatuur op de middelbare school. De roman laat zich lezen als een sprookje, of in ieder geval als een wonderlijke vertelling. In de weg die Kleine Johannes gaat, kunnen we een afspiegeling ontwaren van de psychologie van het kind op weg naar volwassenheid, met zijn stadia van cognitieve en morele ontwikkeling. Ook kunnen we het werk begrijpen als een autobiografische reflectie. Frederik van Eeden beschrijft in de verschillende gestalten die kleine Johannes ontmoet, zijn eigen verhouding tot zijn studie in de medische wetenschap, en verkent de spanningsvolle relatie tussen zijn dichterschap en zijn maatschappelijk geëngageerde levensoriëntatie.

In het verlengde van deze twee interpretaties van het boek, kan de literaire vertelling ook beschouwd worden als een epistemologische verkenning van de grondslagen van de humanistiek. De roman raakt vanuit dat perspectief aan de vraag naar de verhouding tussen de mens en zijn wereld, en de verschillende wetenschapsfilosofische en wetenschaps-ethische posities die in de beantwoording van die vraag kunnen worden ingenomen. Het lezen van *De kleine Johannes* vanuit deze kennistheoretische vraagstelling laat interessante inzichten oplichten. Die inzichten worden nog boeiender als we daarbij Frederik van Eeden, in zijn hoedanigheid van kunstenaar en maker van dit werk, gaan beschouwen als artistiek onderzoeker, en als wij onszelf als lezers van het boek laten aanspreken als medeonderzoekers in de zoektocht naar de plaats van de mens onder de zon. Door deze leesbeweging te maken komt de mens als *homo ludens* in beeld en ontstaat er zicht op een nieuwe figuur in het spectrum van wetenschapstheoretische posities, namelijk die van het muzisch onderzoek.

Kleine Johannes

De hierboven geciteerde zinnen vormen het slot van de roman. De hoofdpersoon van het verhaal is een dromerig jongetje. Hij woont in het ruime huis van zijn vader met de hangklok aan de muur en de grote bloemen op het behang. Kleine Johannes leeft daar vooral ook in de tuin die bij het huis hoort, met zijn geurige bloemen, verleidelijke vruchten en zijn vijver vol geheimen. Belangrijke huisgenoten zijn de hond, met wie hij lange gesprekken voert, en de poes voor wie hij slechts diep ontzag heeft.

Op een dag, daar achter in de tuin bij de vijver, ontmoet kleine Johannes Windekind, de grote libelle, die hem meeneemt en de wondere wereld van de natuur laat zien. In de duinen leert Kleine Johannes de vredige konijntjes kennen en de vijandige en haatdragende mieren, die in kolonies optrekken om elkaar te bestrijden. Windekind toont hem de levensopgave van de meikever, die erin bestaat veel te eten en naar het grote licht te vliegen. Kleine Johannes blijkt de taal van de dieren en de bomen te verstaan, en zelfs die van de kachels, die zich in de zomer op zolder staan te vervelen. Hoe mooi is de wereld, hoe rijk aan kleur en geur en hoe vol van ongezegde betekenis!

Enige tijd later in het verhaal, als de herfst aanbreekt, als de nevels tussen de bomen hangt en de paddenstoelen hun kopjes boven de grond uitsteken, komt kleine Johannes kabouter Wistik tegen. Hij vertelt hem van het bestaan van een boekje, waarin het geheim van de wereld beschreven staat, een boekje dat antwoord geeft op alle vragen. Die gedachte laat de kleine Johannes niet meer los. Als hij, zeer tegen de zin van Windekind, op zoek gaat naar dat boekje, loopt hij Pluizer tegen het lijf. Die lacht hem uit. 'De grootste fout van Wistik is, dat hij niet bestaat, en ook dat boekje bestaat niet,' zo maakt hij hem onverbiddekelijk duidelijk. De enige manier om het geheim van de dingen te ontdekken, is door ze zelf te onderzoeken, en om dat te demonstreren laat Pluizer zien hoe je de vleugels van een vlinder uit elkaar trekt. Johannes huivert, maar gaat toch met hem mee. Pluizer doet hem in de leer bij dr. Cijfer, wiens streven het is om uiteindelijk alles in één grote formule te vangen. Pluizer laat Johannes ook zien hoe de mensen in de stad leven, hoe zij in de fabrieken zwoegen, in hun donkere huizen lijden en in drank en dans hun ijdel vertier zoeken. Hij toont hem dat alle mensen op hun levenspad zonder ophouden worden gevolgd door Magere Hein met de zeis, dat alle mensen doodgaan. Zelfs neemt hij Kleine Johannes mee onder de grond, naar de graven, om hem te laten zien wat er daarna met de mens gebeurt... Kleine Johannes is ontdaan en ontredderd en kan zich niet losmaken van de beelden die hij ziet.

Op een dag wordt dr. Cijfer bij een zieke geroepen, ver buiten de stad. Pluizer en Johannes gaan met hem mee, op een afstandje heimelijk gevolgd door Magere Hein. De patiënt blijkt de stervende vader van kleine Johannes te zijn. Als Pluizer ook diens lichaam met zijn blinkende mes wil uiteenleggen, verzet kleine Johannes zich. Dit lichaam is te heilig voor de sinistere benadering van Pluizer. Met de moed der wanhoop plaatst hij zich voor de kille ontleder, om hem met inspanning van al zijn zwakke krachten tegen te houden. Na een korte, hevige worsteling laat Pluizer hem los en verdwijnt.

Als kleine Johannes dan naar buiten loopt, verschijnt er aan de horizon een gestalte, een ernstig mens, zo wordt hij genoemd. Ook hij richt zijn ogen op de stad, maar zijn taal is anders. Hij spreekt met een bewogen hart over zijn weg, die leidt naar de stad als de plaats waar 'de mensheid is en haar weedom.'

Verschillende manieren van kennen

De ontroerende roman van Frederik van Eeden laat zich onder meer lezen als een zoektocht naar de verhouding van de mens tot zijn wereld in de vorm van een beschrijving van verschillende manieren

van het kennen van de werkelijkheid. We kunnen ons met Windekind overgeven aan de verwondering en de werkelijkheid vanuit een direct contact begrijpen, nog zonder woorden, als een wereld waar we deel van zijn, een wereld die zintuigelijk tot ons spreekt en die ons in haar vanzelfsprekende orde opneemt. We kunnen ook meegaan met de zoektocht naar de logische verklaring van de dingen, zodat we die in een boekje (of vele duizenden wetenschappelijke artikelen) kunnen beschrijven en bewijzen. We gaan dan de weg van Pluizer die de dingen analyseert door ze uit elkaar te trekken, en de weg van dr. Cijfer die met de dingen experimenteert en de uitkomsten noteert om ermee te kunnen rekenen en op formule te brengen. Voor deze laatste twee is er geen wezenlijk onderscheid tussen leven en dood. Alles is materie in een ziellose beweging, iets anders is er niet. Ten slotte, op de laatste bladzijden, spreekt in het boek 'de ernstige mens' met zijn roeping. De wereld verschijnt aan hem als een opdracht, als een morele opgave om antwoord te geven op de vragende stem van een mens in nood.

De Grondwoorden van Martin Buber

Bovenstaande bespiegelingen over de verhouding van de mens tot de wereld waarin hij leeft, herinneren aan het boek 'Ich und Du' van Martin Buber (1923, in Nederland opnieuw uitgegeven in 2003), dat opent met de volgende diepzinnige woorden:

"De wereld is voor de mens tweevoudig naar zijn tweevoudige houding.

De houding van de mens is tweevoudig naar het tweevoud van de grondwoorden die hij kan spreken.

De grondwoorden zijn geen afzonderlijke woorden, maar woordparen.

Het ene grondwoord is het woordpaar Ik-Jij.

Het tweede grondwoord is het woordpaar Ik-Het (...).

Ook het Ik van de mens is dus tweevoudig.

Want het ik van het grondwoord Ik-Jij is een ander ik dan dat van het grondwoord Ik-Het.

*

Grondwoorden brengen niet iets tot uitdrukking wat buiten hen zou bestaan, maar wanneer zij gesproken worden, stichten zij iets, wat voortaan bestaat. Grondwoorden worden met het wezen gesproken.

(...)

Het grondwoord Ik-Jij kan slechts met het gehele wezen gesproken worden.

Het grondwoord Ik-Het kan nooit met het gehele wezen gesproken worden."

Zowel in Windekind en als in 'de ernstige mens' ontmoeten we personages die zich laten aanspreken door de wereld: zij zijn ontvankelijk – hoe verschillend ook! – voor de (woordeloze) taal van de dingen,

de dieren en de mensen. Zij staan wezenlijk in een relatie tot de werkelijkheid waar ze deel van uit maken, in tegenstelling tot Pluizer en dr. Cijfer, die de wereld objectiveren en ontleden.

Het meest opmerkelijke in deze enkele regels van Martin Buber is het inzicht dat de mens werkelijkheid sticht met de grondwoorden die hij spreekt, dat wil zeggen, met de houding van waaruit hij de wereld bejegt. Als kleine Johannes meegaat met Pluizer, schept hij een andere werkelijkheid dan wanneer hij meegaat met Windekind of 'de ernstige mens'. Het grondwoord wat wij spreken, vindt zijn echo in de wereld die ons tegemoet komt. Anders gezegd, de epistemologische positie die wij kiezen, heeft consequenties voor de wereld die wij met elkaar creëren. Wetenschapsfilosofie is geen vrijblijvende kwestie. De donkere wereld van de stad, met zijn mensen en machines, met zijn macht en zijn verstrooiing, is niet alleen voorwerp van onderzoek, maar ook het gevolg ervan.

Epistemologie

In de objectiverende wetenschapsbenadering maakt het subject zich los van het object, om het in zijn onafhankelijkheid te analyseren en te verklaren. Deze scheiding tussen subject en object blijft niet zonder gevolgen. Buber beschrijft in zijn dichtelijke filosofie hoe de wereld daardoor verder uiteen valt in een oneindige reeks van 'een het, en een het, en een het': afzonderlijke objecten, die wel in causale beïnvloeding op elkaar inwerken, maar geen samenhangende zin of betekenis meer hebben. Dit in tegenstelling tot de ontmoeting die plaatsvindt in de ik-jij-relatie, waarin, in de tegenwoordigheid van het moment, de hele wereld één is en samenkomt als het betekenisvolle decor van die ontmoeting op dat ogenblik. In de ontmoeting kennen we de ander en de wereld in een directe zin, in een onmiddellijke betekenis die tot stand komt in de ruimte tussen ik en jij.

De fenomenologie is de wetenschapsfilosofische benaderingswijze die de wereld wil bestuderen in deze directe betekenis die zich openbaart in de ontmoeting, de betekenis zoals die geïmpliceerd wordt in de geleefde ervaring. In termen van Buber onderzoekt de fenomenologie de werkelijkheid zoals die zich aan ons toont in de ik-jij-betrekking, in de onmiddellijkheid en tegenwoordigheid van de wijze waarop de wereld ons aanspreekt en wij daar in ons doen en laten antwoord op geven.

Zijn en worden: beschrijven of veranderen

In de invloedssfeer van Windekind is kleine Johannes één en al verwondering. Hij ontvangt de wereld zoals die zich aan hem aandient. Hoewel ook die wereld wreedheid kent, bijvoorbeeld in het elkaar verbijten van de mieren, en de dood erin aanwezig is, bijvoorbeeld in de vorm van het sterven van de meikevers, ervaart kleine Johannes de gehele orde toch vol overgave in een ongehinderde ontvankelijkheid. Er is bij kleine Johannes wel verbazing en verdriet, maar nooit een neiging om in te grijpen en te werken aan verandering. De wereld in haar verschijning is er eenvoudig, als een ervaring in het moment, als een heden vol betekenis, met haar schoonheid en haar lelijkheid, haar toewijding en wreedheid, haar donker en licht. Het is een kennen van het zijn vanuit een directe, prereflectieve betrokkenheid, een kennen vanuit het ervarend, voelend deelhebben aan het zijn. De fenomenologie is de epistemologische oriëntatie die aan die vorm van kennen recht wil doen en aan dat kennen woorden wil geven, zonder het te verstoren.

Hoe anders is dat bij Pluizer! Hij vertegenwoordigt een traditie in de wetenschap die kennis verwerft door in te grijpen, letterlijk te ont-leden, zoals bij de ontvleugelde kapelletjes. Er is geen heiligheid in de dingen, slechts oorzakelijke samenhang. Daardoor is er ook geen eerbied, slechts constaterende en verklarende rationaliteit. De kennis die dat oplevert, betekent vervolgens een vorm

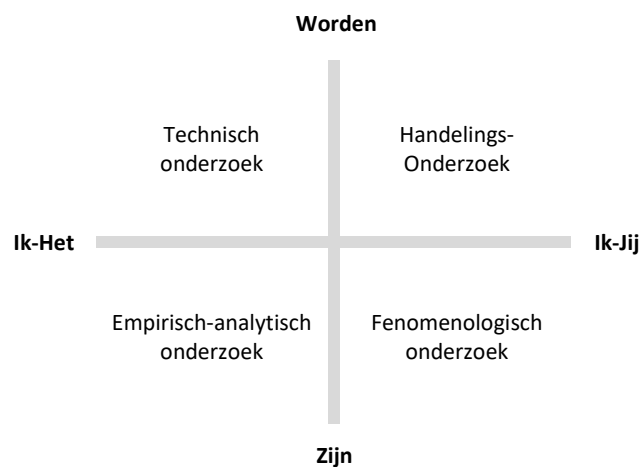
van macht, een vermogen tot beheersing. De fabrieken (en in toenemende mate ook het vermaak) in de stad zijn gebouwd op deze analytische benadering en objectiverende rede.

In de empirisch-analytische wetenschappen wordt onderscheid gemaakt tussen enerzijds het zogenaamde fundamentele of theorievormende en theorietoetsende onderzoek en anderzijds het praktijkgerichte of toepassingsgerichte onderzoek. In dat laatste hebben de technische universiteiten zich gespecialiseerd. Tegenwoordig wordt er in dat verband ook vaak gesproken over ontwerpgericht onderzoek. De scheiding tussen object en subject blijft daarbij wel gehandhaafd. Die doet zich in deze toepassingsgerichte vorm van wetenschap voor als de scheiding tussen voorwerp en gebruiker.

Wanneer in *De kleine Johannes* 'de ernstige mens' op het toneel verschijnt, komt er nog weer een nieuwe betrokkenheid op de wereld in beeld. Het is de roeping van deze mens om bij de mensheid te zijn en haar weedom, ongetwijfeld om te troosten bij leed en te strijden tegen onrecht. In de wetenschapsfilosofie is er de stroming van de kritische theorie en het daaraan gelieerde handelingsonderzoek. In deze methodologische benadering laat de onderzoeker zich (ook moreel) aanspreken door de werkelijkheid waar hij deel van is, om die vervolgens samen met de betrokkenen onderzoekend en uitproberend te veranderen. De ik-jij-betrekking is hersteld: kleine Johannes heeft zijn toeschouwerspositie losgelaten en is weer deel van de wereld, maar nu inclusief een normatieve beweging en een daaruit voortvloeiende wens tot goed handelen.

Schematisering

Bovenstaande kennisposities kunnen we in schema brengen als vier onderscheiden epistemologische benaderingswijzen, vier manieren van kennen van en omgaan met de wereld waarin we leven:

Werkelijkheid stichten

Wanneer wij objectiverende wetenschap bedrijven en de wereld benaderen als 'het', dan creëren wij een gefragmenteerde werkelijkheid, waarin de dingen wel hun functie hebben, maar hun betekenis en zin verliezen. We scheppen een wereld van Pluizer en dr. Cijfer, een wereld waarin de mens vervreemd is van zichzelf, van de ander en van de aarde die hem heeft voortgebracht. Wie er ogen voor heeft, ziet dit om zich heen als een dagelijkse realiteit. Het is bijvoorbeeld een wereld waarin het zorgen voor (of verzorgen van) een medemens veranderd is in 'zorg verlenen', als een product dat wordt aangeboden vanuit een 'zorginstelling'. Dat 'zorgaanbod' heeft bovendien de neiging om verder uiteen te vallen in zorgminuten, zorgzwaartepakketten, zorgaanbieders, zorgprofessionals en

zogenaamde mantelzorgers. Daarnaast wordt de organisatie van de zorg en de kostenbeheersing in de zorg een vraagstuk. Dit voorbeeld van 'verdinging' in de zorg is met vele andere uit te breiden, variërend van geautomatiseerde omroepberichten op stations tot geïndustrialiseerde vleesproductie in varkens- en kippenmesterijen. Het is de dagelijkse realiteit die we gecreëerd hebben door haar te objectiveren, door onszelf er los van te maken en die te benaderen als 'een het en een het en een het'. Is het verbazingwekkend dat we ons vervreemd voelen van elkaar, van de wereld en uiteindelijk van onszelf? Is het verwonderlijk dat het kil is geworden in de stad?

De fenomenologie en het daaraan verbonden handelingsonderzoek erkent en waardeert het inzicht dat wij hoe dan ook deel zijn van de werkelijkheid en dat de wereld (ook in haar verkillung) ons raakt en beroert, nog voordat we er woorden aan hebben gegeven. De wereld spreekt tot ons als een jij; zij verschijnt aan ons met zin en betekenis. De fenomenologie is de wetenschap die die zin tracht te verstaan. Het handelingsonderzoek is een onderzoeksmethodologie die vanuit dat verstaan verantwoordelijkheid neemt voor de wereld en mét de betrokkenen zoekt naar betekenisvolle vormen van participatie daarin, niet door die te ontwerpen, maar door die al zoekend te praktiseren.

Als wij de woorden van Buber serieus nemen, dat de wereld tweevoudig is naar onze tweevoudige houding, en dat we werkelijkheid stichten met de grondwoorden die we spreken (en, zo voeg ik daaraan toe, praktiseren), dan doet ons dat trillen op onze humanistische grondvesten. Met de epistemologische keuzen die we (expliciet of impliciet) maken, scheppen we de wereld waarin we leven. Met de wetenschapsposities die we innemen, of we dit nu doen vanuit doordachte filosofische overwegingen of vanuit onnadenkende volgzaamheid, creëren we de werkelijkheid die ons omringt en waar we deel van zijn. De werkelijkheid is niet (alleen) een gevolg van die keuzen, maar wordt door die keuzen gesticht, gevestigd, gefundeerd. Het antwoord dat wij geven op de wereld die zich aan ons aandient, is onvermijdelijk een scheppend antwoord. In den beginne is de relatie, zegt Buber. Dat geldt ook voor onze relatie tot de wereld.

Autobiografische aspecten (1)

Dit inzicht geldt ook voor Frederik van Eeden zelf. De auteur beseft dat hij – onvermijdelijk – antwoord moet geven op de werkelijkheid waarin hij geworpen is. *De kleine Johannes* laat zich lezen als een zoektocht naar een antwoord op de vraag naar het eigen mens-zijn in deze wereld.

In onze verkenning van epistemologische posities dient zich een nieuw perspectief aan als we onderkennen dat het schrijven van *De kleine Johannes* voor Frederik van Eeden op zichzelf ook een vorm van onderzoek is geweest. We zouden dat muzisch zelfonderzoek, 'artistic research', kunnen noemen. Van Eeden werd als jongeman met een dichterlijke geest in zijn opleiding tot arts geconfronteerd met de realiteit van de snijtafel, waar lichamen van dode mensen ontleed moesten worden. Een radicalere vorm van objectivering en uiteenvallende werkelijkheid is nauwelijks denkbaar. De auteur laat zich daardoor aanspreken. Naast zijn medisch-wetenschappelijke studie stond hij door het contact met zijn geestverwanten in de beweging van de Tachtigers, zoals Willem Kloos, Herman Gorter en Lodewijk van Deyssel, voor de vraag naar de spanning tussen de schoonheid van de kunst en het maatschappelijk geëngageerde karakter ervan. Frederik van Eeden laat zich door die vraagstelling raken. Windekind en 'de ernstige mens' vertegenwoordigen behalve epistemologische perspectieven, ook opvattingen over de rol van de kunstenaar in de samenleving. De auteur geeft, als student staand op de grens van de volwassenheid, antwoord op de vraag welke bijdrage hij wil leveren aan de samenleving, welke werkelijkheid hij wil stichten. Zijn universitaire leermeesters kiezen voor een werkelijkheid van het technisch ontleden en causaal verklaren. Zijn literaire vrienden geven de

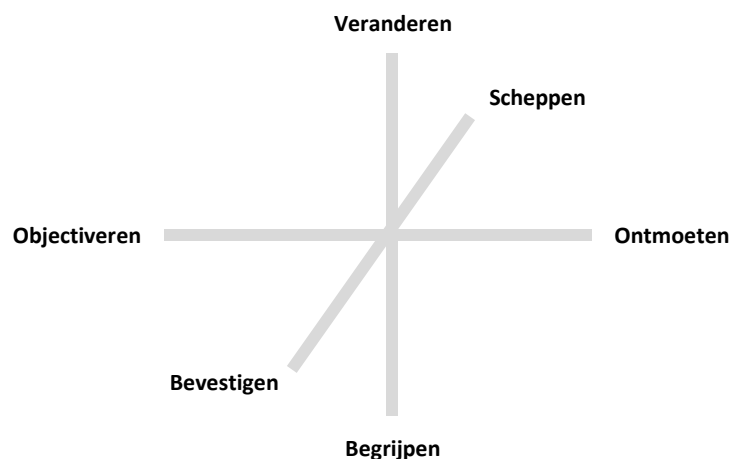
voorkeur aan de schone kunst omwille van de kunst zelf, l'art pour l'art, louter als individuele expressie van individuele emotie.

Frederik van Eeden zelf kiest het pad van de maatschappelijk betrokken kunstenaar. Met zijn roman levert hij een bijdrage aan een nieuwe wereld. Niet alleen door die te publiceren in *De nieuwe gids* waarmee hij samen met zijn geestverwanten de literaire wereld onomkeerbaar verandert, maar ook door de roeping van de ernstige mens op zichzelf te betrekken. Hij sticht als psychiater de tuinbouwkolonie 'Walden', een op socialistische leest geschoeide communie voor zijn patiënten. Ook staat hij aan de basis van de 'Internationale school voor Wijsbegeerte', waar hij in 1925, twee jaar na het verschijnen van *Ich und Du*, Martin Buber uitnodigt om colleges te geven. In 1931 kwam Buber voor de tweede maal naar Amersfoort. Tot op de dag van vandaag wordt aan deze nog steeds actieve school voor wijsbegeerte jaarlijks de Frederik van Eeden lezing gehouden. De beweging die Van Eeden in gang heeft gezet, gaat nog steeds door. De werkelijkheid die hij stichtte, heeft ook nu nog zijn doorwerking.

Muzisch onderzoek

Als we het boek *De kleine Johannes* met deze ogen bekijken, dan is niet alleen de inhoud ervan een beschrijving van een zoekproces van de hoofdpersoon, maar is ook het schrijven zelf een ontdekkingstocht voor de auteur. In de muzische bewerking van zijn ervaring, lichten voor Frederik van Eeden nieuwe inzichten en idealen op; zijn literaire werk vormt voor hem een spiegel, waarin hij zichzelf en zijn plaats in de wereld kan verkennen en vorm kan geven. Frederik van Eeden schrijft een sprookjesachtig verhaal waarin het onmogelijke mogelijk blijkt, om zijn eigen verhouding tot de reëel bestaande werkelijkheid voor zichzelf te verhelderen. Door zich via zijn 'artistic research' te laten aanspreken door de wereld, draagt hij bij aan het creëren van een wereld.

Met dit inzicht komt er in de analyse van de methodologische perspectieven nog een dimensie bij. Naast de relationele dimensie van het objectiveren versus het ontmoeten, en de zijns-dimensie van het begrijpen versus het veranderen, is er nog een derde factor die meedoet in de methodologische keuzen die we maken, namelijk de mate waarin de muzen een plaats krijgen in het onderzoek. Het is de muzische dimensie van het reproductieve versus het creatieve, het herhalende versus het scheppende.

Wanneer we deze derde dimensie opnemen in het schema waarmee we hierboven de kennistheoretische posities van onderzoeksmethoden benoemden, dan kunnen we aan elke onderzoeksvorm een tweede, meer muzische toevoegen:

- Naast het empirisch-analytisch onderzoek, waarin de werkelijkheid geacht wordt objectief te bestaan, krijgt ook het constructionistisch onderzoek een plaats, waarin de vraag centraal staat hoe mensen hun werkelijkheid construeren en betekenis geven.
- Het technisch onderzoek krijgt zijn aanvulling in het ontwerpgericht onderzoek, tegenwoordig ook in de markt bekend als vormen van 'design thinking'. De vraag naar het creëren van het werkende ontwerp is hier leidend.
- Het fenomenologisch onderzoek breidt zich uit naar het hermeneutisch onderzoek, waarbij het aandeel van de persoon als scheppend wezen zijn eigen rol krijg in het verstaan en duiden van de werkelijkheid van de geleefde ervaring.
- Het handelingsonderzoek wordt, wanneer het opschuift naar de creatieve kant van de muzische dimensie, tot artistiek onderzoek, waarin de betrokkenen niet alleen samen onderzoekend, maar ook samen creërend handelen vanuit een verbeeldend vermogen hoe het kan zijn en worden.

Homo ludens

In het boek van Frederik van Eeden wordt de figuur die Johannes wenkt en hem wijst op de stad van de mensheid, aangeduid als de ernstige mens. Het is de mens die zich aangesproken weet door het *morele appèl* dat de wereld op hem doet. Door in onze kennistheoretische reflectie niet alleen de inhoud van *De kleine Johannes* te betrekken, maar ook het schrijven ervan te duiden en te verstaan als een creatief onderzoeksproces van de auteur, komt ook de artistieke en ludische verhouding tot de werkelijkheid in beeld. Dan valt het bijvoorbeeld op dat *De kleine Johannes* voor het eerst verschenen is in de oprichtingsnummers van De Nieuwe Gids, het tijdschrift waarmee de Tachtigers de toenmalige gezapige wereld van schrijvers en dichters opschudden en blijvend wisten te vernieuwen. Frederik van Eeden geeft antwoord op de spanningsvelden die hij ervaart. Naast de morele oproep is er blijkbaar ook het esthetische appèl. De wereld vraagt om versierd en het leven nodigt uit om gevierd te worden. Het stichten van de wereld, waarover Buber schrijft, gebeurt ook door het appèl van de dingen en de mensen te beantwoorden in de geest van het kind dat speelt, van de kunstenaar die scheidt, van de ambachtsman die maakt.

Autobiografische aspecten (2)

Wanneer het schrijven van *De kleine Johannes* verstaan kan worden als onderzoek, dan kunnen we het lezen ervan ook bezien vanuit dat perspectief. Niet alleen het auteurschap van *De kleine Johannes* blijkt autobiografische elementen in zich te hebben, ook vanuit de positie van de lezer heeft het boek, voor wie het tot zich spreken laat, onvermijdelijk een autobiografisch karakter. Als lezer laat ik me namelijk niet alleen meenemen door het mooie verhaal van het boek, andersom neem ik het boek ook mee in het verhaal van mijn dagelijkse bezigheden en de dingen die ik daarin tegenkom. Op een bepaalde manier leest het boek mij ook. Of, realistischer gezegd, ik lees mijn eigen leven in het licht van het verhaal. Daardoor gaat *De kleine Johannes* tót mij spreken, als een jij tot mijn ik: het verhaal krijgt zeggingskracht voor mij in mijn persoonlijke context. Zo beschouwd, is het boek van Frederik van Eeden een artistieke interventie; een sprekende tussenkomst in mijn bestaan, waardoor ik mijn eigen

handelen met nieuwe ogen bezie en tot nieuwe inzichten kom! Ook het lezen is een vorm van zelfonderzoek. Dit artikel is een uitvloeisel daarvan.

Voor mij persoonlijk heeft *De kleine Johannes* een sterke, appellerende kracht, omdat ik in mijn dagelijks bestaan de spanningsvolle verhouding tussen de verschillende epistemologische posities heel goed ken. In mijn rol als lector ervaar ik met regelmaat de dwingende normativiteit van de objectiverende benadering van de werkelijkheid in het wetenschappelijk circuit. Vooral ook voel ik de daarmee gepaard gaande even dwingende als pijnlijke ontkenning van het bestaansrecht van het perspectief van Windekind. Door mijn wonen op het land in de directe aanwezigheid van schapen, koeien, kippen en konijnen, door mijn werken in de tuin waar ik bonen pluk van eigen bodem en mijn pitten zie ontkiemen tot pompoenen, is desondanks het perspectief van Windekind mij meer nabij dan alle positivistische wetenschap bij elkaar.

In het fenomenologisch en het muzisch onderzoek zie ik een opening om de geest van Windekind de erkenning te geven die hij verdient en de rol te geven die hij kan hebben, ook in het wetenschappelijk discours. Als ik gehoor geef aan de oproep van de ernstige mens om bij te dragen aan de duistere stad, waar de mensheid is en haar weedom, dan zal ik dat niet doen door de kennis van Pluizer te vermeerderen en de formules van dr. Cijfer te preciseren. Liever zal ik het doen door mensen te ontmoeten in hun concrete situatie, van aangezicht tot aangezicht, als ik en jij, om samen met hen, met alle creatieve middelen die ons ter beschikking staan, te onderzoeken wat betekenis heeft en zin geeft in de dagelijkse realiteit, om die vervolgens met hen samen scheppend verder vorm te geven.

Slot

De vraag naar de grondslagen van de humanistiek gaat over de wijze waarop wij zicht kunnen krijgen op de verhouding tussen mens en wereld. Frederik van Eeden laat ons met zijn schrijverschap en zijn artistieke creatie van *De kleine Johannes* zien dat het beantwoorden van die vraag zelf een vormgeving van die verhouding impliceert. In termen van Buber sticht hij een werkelijkheid met de woorden die hij spreekt, en met de daden die hij al sprekend en schrijvend stelt. De oproep van de ernstige mens om bij de mensheid te zijn en haar weedom, beantwoordt hijzelf met het artistieke onderzoek van het schrijven en publiceren van deze vertelling. Daarmee laat hij zien dat hij zich minder van Windekind heeft afgewend dan de laatste woorden van zijn boek suggereren. Veeleer is het zo dat hij het zich verwonderende kind in zijn volwassen antwoord op het wee van de werkelijkheid heeft weten te bewaren en heeft weten op te heffen tot een artistiek, dat is een spelend en scheppend antwoord op een ernstige vraag.